

Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів

<...> Висновки. В умовах інтеграції України в європейський простір виникла необхідність перегляду фундаментальних засад політики нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку країни в цілому та її регіонів з метою прискорення документальної і реальної імплементації директив Європейського Союзу, які стосуються окремих сфер життєдіяльності та потребують застосування нових методів і форм розширеного відтворення національного багатства.

Соціально-економічний, техніко-технологічний та виробничо-господарський стан національної економічної системи в сучасних умовах господарювання при ресурсних обмеженнях та посиленні зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних загроз сталому розвитку актуалізує завдання оновлення теоретико-методологічних засад формування потенціалу сталого розвитку. Зважаючи на багатоманітність компонентного складу останнього, доведено необхідність використання методів геометричної економетрики та фрактальних графів з метою розірвання найбільш нераціональних взаємозв'язків між окремими потенціалами. Установлено ймовірні значення варіативних компонент потенціалу сталого розвитку для трьох варіантів розвитку подій в Україні (відповідно до усталених варіантів стратегій інтеграції державних утворень до єдиного європейського простору – «Карткова Європа», «Європа концентричних кіл», «Європа різних швидкостей»). У їхніх межах ідентифіковано стратегічні набори для чотирьох класів потенціалів, які репрезентують найвагоміші зміни у структурно-динамічних процесах забезпечення сталого розвитку.

Виявлено, що соціальний потенціал як одна з основних складових соціально-економічного потенціалу сталого розвитку є недостатньо дослідженим. Це негативно позначається на використанні соціальних важелів впливу щодо темпів та масштабів розширеного відтворення факторів життєдіяльності населення. Теоретико-методологічні узагальнення стосовно формування й використання соціального потенціалу сталого розвитку дали можливість усвідомити та обґрунтувати вихідні положення стосовно його перетворення в соціальний ресурс та механізми активізації цих процесів. Вони зводяться до наступного: урахування особливостей соціально-культурного потенціалу українського суспільства при формуванні соціального потенціалу за рахунок зростання й накопичення морально-етичних цінностей, використання інтеграційних і мотиваційних ресурсів; забезпечення стійких процесів кількісного та якісного відтворення людського і трудового потенціалу, стійкого зростання людського, соціального та інтелектуального капіталу; збільшення життєвого капіталу людини, покращення і зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості повноцінного життя і трудової активності, розвиток здібностей до адаптації, можливостей до саморозвитку, самореалізації,

самозахисту; підвищення освітнього, професійного та соціально-культурного рівня, трудових компетенцій і можливостей до їх набуття.

Рівень і якість життя визначено базовими умовами формування соціального потенціалу сталого розвитку. Модель їх дослідження включає теоретико-методологічну, аналітичну та прикладну складові. Результати комплексної оцінки рівня та якості життя населення України на основі розрахунку інтегральних індексів рівня життя показують, що загалом ситуація в Україні впродовж 2010–2012 рр. не поліпшилася. За узагальненою інтегральною оцінкою цільових орієнтирів більшість регіонів характеризується низьким та малозадовільним рівнем життя і до параметрів гідного рівня вони наближені на 50–60 %. При цьому не спостерігається тенденції поліпшення рівня матеріального забезпечення населення: лише у 12 областях індекс рівня життя зріс, у 13, навпаки, знизився.

Як відомо, досягнення гідного рівня життя населення залежить від вирішення проблем державної фінансової підтримки, серед яких найбільш актуальними є: невизначеність стратегічних пріоритетів державної бюджетної політики щодо забезпечення належної якості життя населення та безсистемність здійснюваних заходів; недосконалість політики доходів, яка має передбачати, що доходи від зайнятості, їх розмір та динаміка повинні випереджати будь-які інші соціальні виплати; неефективна структура доходів населення, зокрема такого основного її елемента, як заробітна плата, рівень якої не гарантує високої якості життя більшості населення; реалізація додаткових бюджетних соціальних виплат та пільг при забезпеченні базового рівня життя населення; недостатність соціального бюджету.

Із посиленням інтеграційних та міжрегіональних процесів зростає роль територіальних міграційних систем, які покликані забезпечити упорядкованість трудової міграції. Зазначені системи охоплюють організаційно-територіальну, соціально-економічну та інституційну складові, передумовами формування яких є відповідно: територіальний поділ праці трудових мігрантів і розвиток соціальної інфраструктури; попит і пропозиція праці трудових мігрантів та мотиваційні основи їх зайнятості; законодавчі й нормативні акти з регулювання економічної активності трудових мігрантів. В умовах мінливості магістральних напрямів міграційних потоків вагомим значенням набуває механізм оцінювання їх ефективності в територіальних міграційних системах, зокрема моніторинг зовнішнього середовища, аналіз внутрішніх зв'язків, інституційні заходи регулювання та оцінки. З'ясовано, що серед різноманітних методологічних підходів до аналізу формування загальної архітектури територіальних міграційних систем упродовж останніх років особливо актуалізувався кластерний. Його ідея полягає в тому, що міграційним кластером може бути група географічно сусідніх взаємозалежних компаній (організацій), котрі використовують робочу силу трудових мігрантів у певній сфері, що характеризується спільністю роботи і взаємодоповненням.

При формуванні механізму регулювання територіальних міграційних систем необхідно враховувати багатоплановість соціальних ризиків трудової міграції, які стосуються загроз відтворення освітньої компоненти людського капіталу мігрантів, втрати здоров'я внаслідок незадовільних умов праці, фізичних та психічних перевантажень; збереження цілісності сім'ї трудового мігранта, котра переважно має ознаки полілокальності; потенційних загроз гармонійному вихованню дітей, функціонуванню родини трудового мігранта. У контексті запобігання такій ризиковості та забезпечення соціального захисту мігрантів необхідно вдосконалити загальну архітектуру територіальних міграційних систем, передусім шляхом підвищення ролі об'єднань трудових мігрантів.

У теперішніх умовах успішне вирішення проблем нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку залежить від енергетичної самодостатності національного господарства. На основі порівняння структур енергоспоживання первинних паливно-економічних ресурсів в Україні та світі загалом виявлено такі особливості національного енергоспоживання: домінуюча частка в національному паливно-енергетичному балансі природного газу, тоді як найбільша питома вага споживання первинних паливно-економічних ресурсів у світі припадає на нафту; незначна частка нафти в первинній енергетичній пропозиції України внаслідок занепаду національного нафтопереробного комплексу; вугілля є основою формування національної енергетичної пропозиції за рахунок внутрішніх джерел та посідає вагоме місце в паливно-енергетичному балансі; незначна частка гідроелектроенергії у структурі, незважаючи на наявність багатьох річок. Отже, специфічність структури паливно-енергетичного балансу в Україні проявляється переважно у споживанні природного газу, рівень внутрішніх запасів та видобутку якого не відповідає обсягам його споживання. При цьому доступність цього первинного паливно-економічного ресурсу на зовнішніх ринках не диверсифікована та пов'язана зі значними економіко-політичними ризиками для економічної безпеки.

Нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку значною мірою обмежується недостатньою інституціональною впорядкованістю земельних відносин. У короткостроковій перспективі слід удосконалити економічний механізм землекористування шляхом: посилення диференціації стягнення земельних платежів; розробки сучасної системи економічного стимулювання раціонального землекористування, застосування економічних санкцій за безгосподарне ставлення до землі, зниження ґрунтової родючості; упровадження методів економічного захисту від вилучення земель сільськогосподарського призначення для інших потреб (промисловості, транспорту і т. д.); формування кредитно-фінансової та інвестиційної бази відтворення земельно-ресурсного потенціалу. З метою економічного стимулювання раціонального використання земель власники і користувачі

повинні мати можливість на певний час звільнитися від плати за землю, отримувати пільги зі сплати земельного податку. Держава або місцеві органи влади можуть виділяти бюджетні асигнування для відновлення чи рекультивації земель, грошові компенсації при тимчасовій їх консервації, підвищувати ціни на екологічно чисту продукцію, заохочувати власників до поліпшення якості і родючості ґрунтів, а також продуктивності земель лісового фонду.

Дослідження свідчать, що впродовж останніх років загострилися проблеми використання, відтворення й охорони як поверхневих, так і підземних вод унаслідок підвищення рівня спрацьованості об'єктів водогосподарської інфраструктури. Суттєве нарощення обсягів інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції і технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури пов'язується з упровадженням сучасних форм водогосподарського підприємництва, зокрема на основі державно-приватного партнерства, а також із залученням зовнішніх інвесторів (міжнародних фінансово-кредитних установ, урядів іноземних держав та підприємницьких структур-нерезидентів).

Дієвим каталізатором потенційного збільшення обсягів інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів стало підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. У результаті Україна зобов'язується виконати низку директив, які стосуються сфери водокористування і спрямовані на прискорення процесів підвищення якості питної води, ефективності очищення міських стічних вод, упередження забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел. Європейським Союзом надано тривалий період українській стороні для забезпечення імплементації водних директив. Йдеться про документальну, а також частково реальну імплементацію (ухвалення законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, формування систем моніторингу за впровадженням вимог водних директив, консультативне забезпечення суб'єктів державного, комунального та корпоративного секторів водокористування щодо переорієнтації діяльності у зв'язку з необхідністю дотримання вимог, викладених у директивах).

Вагомим джерелом нарощення інвестиційної бази відтворення водно-ресурсного потенціалу та водогосподарської інфраструктури є збільшення нормативів плати за спеціальне водокористування, виходячи з рентної природи доходів водокористувачів, які виникають унаслідок неоднакових умов водокористування, різних рівнів водозабезпечення, техніко-технологічного рівня систем водозабору та водовідведення. Формування рентних відносин має стати одним із системних заходів щодо підвищення ефективності функціонування водогосподарського комплексу. Поряд з такими реформами, як децентралізація економічних відносин у водному господарстві, створення басейнових об'єднань і передача їм функцій замовника водогосподарських заходів, уведення рентної складової до плати за спеціальне водокористування

дасть змогу своєчасно проводити капітальний та поточний ремонти гідротехнічних споруд, вживати заходи щодо зниження шкідливої дії води, забезпечувати раціональне водокористування, а також перерозподілити тарифне навантаження між різними категоріями водокористувачів залежно від одержуваної ренти.

Посилення ролі лісоресурсної складової соціально-економічного потенціалу сталого розвитку залежить від формування системи управління лісовим сектором. Для цього потрібно здійснити низку організаційно-економічних перетворень, що передбачають реорганізацію існуючих господарських структур і створення нових інтегрованих суб'єктів господарювання, які функціонуватимуть на ринкових засадах. Перший етап перетворень передбачає реорганізацію комплексних державних лісогосподарських підприємств, другий – створення на загальнодержавному рівні національної акціонерної холдингової компанії «Ліси України», яка матиме регіональні підрозділи в окремих областях і займатиметься суто господарською діяльністю, пов'язаною з веденням насінневого господарства, садінням, доглядом, заготівлею і зберіганням лісопродукції з метою отримання прибутку на засадах самоокупності. На третьому етапі для поглиблення взаємовигідної співпраці між суб'єктами господарювання всіх ланок лісового сектору в лісозабезпечених регіонах та суб'єктами ринкової інфраструктури пропонується виконати підготовчі роботи й створювати асоційовані об'єднання всіх зацікавлених лісогосподарських та лісопереробних підприємств у формі лісопромислових кластерів, на четвертому – створення регіональних лісовиробничих технопарків у лісозабезпечених регіонах.

Попередній досвід господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу свідчить, що нераціональне природокористування значною мірою спричинене недостатнім рівнем капіталізації природних ресурсів, а це негативно позначається на темпах нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку. Необхідними передумовами підвищення рівня капіталізації використання природних ресурсів у господарському обороті мають стати: чітка специфікація прав власності, введення обмежень і захисних механізмів, включаючи запобігання переходу всіх прав власності на стратегічно важливі активи у власність нерезидентів; модернізація законодавства у сфері застави, сек'юритизації (капіталізація активів стає можливою шляхом перетворення їх у біржовий товар, що передбачає випуск забезпечених цінних паперів); формування ліквідного ринку, включаючи ринкову інфраструктуру та механізми забезпечення ліквідності.

Прискорення темпів нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку залежить і від вирішення проблеми відходів в Україні.

Кардинальні зміни щодо останніх нерозривно пов'язані з розробленням і реалізацією більш дієвої державної політики у цій сфері та належної нормативно-правової бази. В рамках реалізації цілей Угоди про асоціацію з ЄС

щодо всеохоплюючої інституціональної розбудови природоохоронного сектору перед Україною постають завдання формування єдиного з ЄС нормативно-правового та інформаційного простору у сфері поводження з відходами, що пов'язано передусім з імплементацією низки цільових директив ЄС і ліквідацією в Україні дефіциту організаційно-економічних механізмів використання відходів як вторинної сировини.

Необхідною складовою сучасної політики щодо нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку є реалізація пріоритетних напрямів використання рентної природи міжрегіональних економічних нерівностей, які передбачають: внесення змін до Податкового кодексу України щодо модернізації окремих елементів системи оподаткування з використанням принципу тривимірного оподаткування; розробку проекту закону «Про гірничу ренту» у вугільній промисловості, що забезпечить єдині підходи до визначення економічної оцінки цього виду ресурсу, його господарської ефективності, характеру і рівня рентабельності основного виробництва за рахунок обчислення, виділення і вилучення диференціальної гірничої ренти з господарського доходу вугільних підприємств; розробку стандартизованих процедур обчислення та вилучення економічної ренти з доходів юридичних і фізичних осіб; підготовку Положення щодо Спеціального фонду накопичення рентних платежів та використання коштів на диверсифікацію промислової структури, розвиток соціальної сфери, створення резервного фонду майбутніх поколінь; посилення аналітичної роботи з визначення міжрегіональних нерівностей в економічному розвитку на основі питомих показників, що характеризують використання і трансформацію головних рентоутворюючих чинників; запровадження у практику застосування методів економічної діагностики розвитку регіонів, що забезпечить виявлення причинно-наслідкових зв'язків, розпізнання та ідентифікацію можливостей для вирішення проблем розвитку регіонів; формування системи критеріїв визначення впливу економічної ренти на рівень розвитку регіонів (територій) із використанням вартісних та часових показників; розробку комплексу заходів щодо нейтралізації чинників виникнення економічної ренти, що впливають на умови виникнення міжрегіональних економічних нерівностей розвитку.

Світова фінансова криза, починаючи з 2008 р., негативно вплинула на динаміку розвитку економіки України та її регіонів. Кризові явища у виробничому секторі економіки північно-східних областей загострили основні проблеми формування потенціалу сталого розвитку цих регіонів як у процесі розгортання кризи, так і в посткризовий період. Як свідчать результати досліджень, Харківська, Полтавська та Сумська області потребують удосконалення адміністративно-територіального устрою. Шляхом узагальнення підходів до формування останнього обґрунтовано, що найбільш прийнятною у сучасних умовах є його трирівнева система, котра складається з таких одиниць, як регіон, район і громада. Громада є базовим рівнем адміністративно-

територіального устрою, що має стати основою для здійснення повноважень органами місцевого самоврядування. У зв'язку з цим запропоновано критерії утворення сільських громад, що передусім полягають у визначенні вимог до кількісного складу населення, пропорційності адміністративно-територіального та соціально-економічного розвитку. Рекомендовано підхід до подолання депресивного стану сільських територій, який полягає у формуванні базової одиниці адміністративно-територіального устрою – сільської громади і створенні точок зростання на основі впровадження проекту «Село майбутнього», що забезпечить підґрунтя для нарощення потенціалу сталого соціально-економічного розвитку територій.

Специфіка розробки перспективних напрямів нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку гірських територій визначається непростими економічними та соціальними викликами внаслідок складних для господарювання та життєдіяльності населення природних умов цих регіонів.

Необхідність особливого комплексного підходу до питань сталого розвитку гірських територій визнана міжнародним співтовариством, знаходить відображення у законотворчій та практичній діяльності вітчизняних органів державного управління, підтверджена ратифікованими Україною важливими міжнародними документами. Виходячи з цих міркувань, запропоновано принципово нові підходи до використання природних ресурсів гірських регіонів на основі дотримання порогових значень сталого природокористування.

В умовах перманентного інвестиційного дефіциту та низького рівня конкурентоспроможності більшості галузей важкої індустрії нарощення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку окремих територій залежить від прискореного розвитку малого та середнього підприємництва. Дослідження довели, що основними напрямками Дорожньої карти їх розвитку мають бути: підвищення доступності фінансових ресурсів для даної категорії суб'єктів господарювання; надання підтримки суб'єктам, що розпочинають діяльність; розвиток і посилення ефективності інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва; забезпечення кадровим потенціалом; стимулювання інноваційної активності; підвищення рівня доступності енергетичних ресурсів; посилення ринкових позицій суб'єктів малого та середнього підприємництва на внутрішньому, міжрегіональному та міжнародних ринках; сприяння технологічному переозброєнню їх виробництва *(Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – С. 769 – 775).*